

**ДО ПИТАННЯ АКТУАЛЬНОСТІ НОРМАТИВНИХ СИСТЕМ НА СУЧАСНОМУ
ЕТАПІ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ**

Проаналізовано стан і розвиток нормативних систем при посиленні конкуренції на ринку товарів і послуг. Обґрунтовано необхідність створення системи норм і нормативів, адаптованої до умов багатокладності аграрного сектора для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних сільськогосподарських підприємств. Досліджено рівень виконання та економічний ефект від впровадження у виробництво науково обґрунтованих норм праці.

Постановка проблеми

Стан аграрного комплексу України наразі його пореформеного розвитку зумовлює необхідність активізації зусиль в напрямку розвитку і зростання обсягів аграрного виробництва, перетворення агропромислового комплексу у високоефективний, експортно-промисловий сектор економіки. Тому формування конкурентоспроможного аграрно-промислового виробництва, спрямованого на вирішення політичних, соціальних, економічних завдань та забезпечення продовольчої безпеки країни є одним з головних напрямів державної аграрної політики на нинішній момент [5, с. 2–3].

В умовах ринкової трансформації система нормування не тільки зберігає своє значення, але й набуває ще більшої ваги, тобто значення норм і нормативів у сільськогосподарському виробництві за умов ринкових перетворень зростає. Це пояснюється тим, що аграрний сектор України є одним з основних бюджетоутворювальних секторів національної економіки. При її пригніченому сучасному стані особливого значення набуває забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках. Сільськогосподарські підприємства мають шанс адаптуватися до ринкових умов при посиленні конкуренції на ринку товарів і послуг лише при оптимальному використанні у виробничих процесах трудових і матеріальних ресурсів. Вплив конкурентного середовища посилює потребу сільськогосподарських підприємств у досконалій організації виробництва, стратегічному і оперативному плануванні, моделюванні ефективних систем мотивації праці та управління. Оптимізація вищевказаних процесів можлива, в свою чергу, лише за умов раціоналізації використання обмежених ресурсів підприємств АПК, яка базується на нормуванні живої та уречевленої праці.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

У вітчизняній економічній науці проблема формування та функціонування систем норм і нормативів (НіН) є предметом дослідження багатьох відомих вчених: Х. Барама, О. Бугуцького, В. Гарькавого, Б. Генкіна, В. Глиняного, В. Вітвіцького, Р.

Коренченка, Т. Куркіної, В. Кузнецова, О. Лопатіної, М. Нижнього, В. Новожилова, М. Поліщука, М. Тихомирова, В. Шапіро та ін. Значну увагу цьому питанню приділено також у працях вчених зарубіжних країн з розвинутою ринковою економікою Д. Воке, А. Козенса, В. Хенкока, О. Уміла та ін. У роботах економістів-аграрників розглядаються різні аспекти проблеми створення і забезпечення ефективного функціонування систем норм і нормативів. Однак, сучасні наукові розробки практично не враховують особливості застосування системи НІН в умовах багатокладності аграрного сектора економіки, що зумовлено відносною новизною зазначеної проблеми. В умовах ринкових перетворень у вітчизняній агроекономічній науці лише формуються підходи в розробці методів і механізмів адаптації системи нормування праці до умов багатокладності аграрного сектора, що і зумовило необхідність окремого дослідження з цього питання. Метою написання даної статті є формування нормативних систем на сучасному етапі розвитку аграрного сектора економіки.

Об'єкти та методика досліджень

Об'єктом дослідження є процес формування нормативних систем сільськогосподарських підприємств в умовах багатокладності аграрного сектора. Предметом дослідження є сукупність методологічних, методичних та практичних аспектів формування й розвитку систем нормування в аграрному секторі економіки.

Методологічною основою дослідження служить системний підхід до вивчення економічних явищ та процесів в ринкових умовах. У процесі дослідження використано загальні та спеціальні методи наукових досліджень, які ґрунтуються на об'єктивних економічних законах. Зокрема, при дослідженні теоретичних аспектів актуальності нормативних систем на сучасному етапі розвитку аграрного сектора використано методи теоретичного узагальнення та наукової абстракції, на основі економіко-статистичного методу проведено аналіз показників діяльності сільськогосподарських підприємств; за допомогою абстрактно-логічного методу проведено узагальнення результатів дослідження, сформульовано висновки та окреслено перспективи подальших досліджень.

Результати досліджень

Україна володіє великими земельними ресурсами: її земельний фонд складає близько 60,3 млн гектарів, причому, майже 70 % території країни займають сільськогосподарські угіддя (41,9 млн. га – 4 місце у світі після США, Росії та Канади). 33,3 млн га зайнято безпосередньо під ріллею. Це безцінне національне багатство, здатне при ефективному управлінні забезпечити гідне життя громадянам України.

Стратегія і тактика реформування аграрного сектора концентрується на трьох взаємопов'язаних напрямках: формуванні ефективного господаря-власника; створенні сприятливого економічного середовища на ринку; активного пошуку і мобілізації внутрішніх резервів зростання обсягів виробництва, підвищення його ефективності. Вирішення цих нагальних завдань неможливе без забезпечення новоутворених в аграрному виробництві структур системами

нормування, що дозволить підвищити конкурентоспроможність сільськогосподарських товаровиробників України.

У розвиток наукової гіпотези про зростання значення та ролі системи норм і нормативів в аграрному секторі економіки нами були виявлені проблеми відповідності системи нормування різним укладам та формам організації сільськогосподарського виробництва; посилення ролі нормування уречевленої праці в умовах ринкової трансформації аграрного сектора; необхідності розширення системи норм та нормативів сучасного сільськогосподарського виробництва (введення екологічних, соціальних нормативів тощо). Для вирішення поставлених питань пропонується адаптувати систему нормування до різних укладів аграрного сектора економіки.

Аналіз даних діяльності господарств Поліського регіону показав, що якщо до 1990 р. їх середній розмір складав близько 1500 га, то після реформування цей показник зменшився до 686 га (табл. 1). Так як нормування праці у сільськогосподарському виробництві суттєво залежить від розмірів та конфігурацій полів, то ця зміна викликала необхідність проведення оновленої паспортизації сільськогосподарських угідь, розробку і деталізацію нових підходів в організації нормувальних робіт.

Таблиця 1. Розміри та структура сільськогосподарських угідь підприємств Поліського регіону (в розрахунку на одне підприємство), 2010 р.

Область	Всього		В т.ч. за видами сільськогосподарських угідь							
			рілля		луки та пасовища		багаторічні насадження		інші	
	га	%	га	%	Га	%	га	%	га	%
Волинська	302	100	245	81,3	51	16,9	5	1,5	1	0,3
Рівненська	330	100	268	81,3	61	18,5	1	0,2	-	-
Чернігівська	758	100	660	87,1	90	11,8	-	-	8	1,1
Сумська	1472	100	1067	72,5	384	26,1	21	1,4	-	-
Житомирська	420	100	371	88,5	41	9,8	2	0,6	6	1,1
Всього по регіону Полісся	686	100	547	79,7	130	19,0	6	0,9	3	0,4

Реформування відносин власності, перехід до економічного регулювання господарської діяльності, зміни в екологічній та соціальній ситуації вимагають деталізації проблеми нормування праці в аграрному секторі економіки, враховуючи те, що наукове забезпечення розвитку та регулювання аграрного ринку в Україні все ще перебуває на етапі становлення, адаптації до соціально-економічних трансформацій й національної свідомості.

Окрім того, в пореформений час відчутно змінилися і розміри сільськогосподарських угідь підприємств аграрного сектора у Поліському регіоні (табл. 2). Аналіз таблиці показує, що найбільша кількість господарств регіону (21,9 %) мають у своєму складі від двадцяти до п'ятидесяти гектарів сільськогосподарських угідь. Група господарств, в складі яких налічується від ста до п'ятисот гектарів сільськогосподарських угідь, теж досить значна і складає 16,3 %.

Очевидно, що до першої групи господарств належать, в основному, фермерські господарства, у другій групі фермерських господарств також більше 50%. Тобто необхідність адаптування системи нормування, яка є наразі універсальною і розрахована, в основному, на великі господарства, не викликає сумніву.

Наявність в зоні Полісся господарств, які налічують у своєму складі більше семи тисяч гектарів сільськогосподарських угідь, свідчить про те, що на часі також адаптація системи нормування для агрохолдингів. В загальному, діяльність цих структур з використання виробничих ресурсів у сільському господарстві відповідає сучасним напрямкам розвитку аграрного виробництва, що характеризуються впровадженням новітніх технологій виробництва та управління, а також глобалізаційним тенденціям. Процес утворення і розвитку різноманітних організаційно-правових форм організації виробництва в аграрному секторі економіки слід розглядати також крізь призму їх впливу на соціальний розвиток сільських територій, майнові права селян, збереження та підвищення родючості землі, екологічну безпеку. Це потребує детального дослідження з метою відпрацювання рекомендацій щодо підвищення ефективності агробізнесу, а також запобігання виникненню в його процесі негативних явищ і тенденцій.

Таблиця 2. Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств Поліського регіону за розміром сільськогосподарських угідь станом на 1 липня 2011 р.

Показники	Житомирська область				По Поліському регіону			
	всього	% до загальної кількості	площа с.-г. угідь, тис. га	% до загальної площі СГП	всього	% до загальної кількості	площа с.-г. угідь, тис. га	% до загальної площі СГП
Підприємства, які мають с.-г. угіддя	1071	82,7	478,3	100,0	4440	88,1	2995,7	100,0
у тому числі площею, га								
до 5	81	6,3	0,3	0,1	427	8,5	1,1	0,0
5-10	109	8,4	0,9	0,2	259	5,1	2,1	0,1
10-20	112	8,6	1,8	0,4	320	6,4	4,8	0,2
20-50	224	17,3	7,5	1,6	1104	21,9	29,5	1,0
50-100	115	8,9	8,3	1,7	416	8,3	184,3	6,2
100-500	209	16,1	55,7	11,6	821	16,3	209,0	7,0
500-1000	75	5,8	54,4	11,4	337	6,7	244,7	8,2
1000-2000	88	6,8	117,7	24,6	360	7,1	508,3	17,0
2000-3000	29	2,2	69,5	14,5	173	3,4	424,3	14,2
3000-4000	8	0,6	26,2	5,5	78	1,5	271,1	9,1
4000-5000	12	0,9	52,6	11,0	49	1,0	217,3	7,3
5000-7000	4	0,3	22,1	4,6	41	0,8	296,7	9,9
7000-10000	5	0,4	61,3	12,8	38	0,8	335,8	11,2
більше 10000	0	0,0	0	0,0	17	0,3	266,8	8,9
Підприємства, які не мають с.-г. угідь	224	17,3	×	×	599	11,9	×	×
Всього СГП	1295	100,0			5039	100,0		

Джерело: власні дослідження.

Сутність нормування праці стосовно сфери матеріального виробництва полягає у встановленні об'єктивно необхідних затрат живої та уречевленої праці для виконання конкретної роботи за раціональної організації та інтенсивності праці [2, с. 86]. Очевидно, що будь-яка перевитрата ресурсів, необхідних для ведення виробництва в аграрному секторі економіки, відразу ж призведе до зростання собівартості продукції, а отже, і зменшення прибутковості підприємства, що надзвичайно актуально саме під час трансформації аграрного сектора. Невиправдана економія ресурсів з метою збереження ресурсного потенціалу є також недоцільною, тому що спричиняє зниження якості продукції. Роль нормування полягає в тому, щоб зберегти рівновагу між перевитратами та економією.

Таблиця 3. Перевитрати трудових та енергетичних ресурсів в с.-г. підприємствах Поліського регіону, в яких вивчалася організація нормування праці

Роки	Втрати трудових та енергетичних ресурсів	Одиниці виміру	Види польових робіт				
			основний обробіток ґрунту	посів і садіння с.-г. культур	догляд за с.-г. культурами	збирання с.-г. культур	разом за механізованими польовими роботами
2008	нормозмін	люд.-дні	313	89	87	192	681
		тис.грн	5,97	1,49	1,49	3,36	12,30
	пального	л	38660	6314	6568	23223	74765
		тис.грн	137,24	22,41	23,32	82,44	265,41
2009	нормозмін	люд.-дні	366	108	238	249	961
		тис.грн	9,32	2,45	5,89	6,38	24,00
	пального	л	26141	13293	9660	21759	70853
		тис.грн	92,80	47,19	34,29	77,24	251,52
2010	нормозмін	люд.-дні	255	62	110	115	542
		тис.грн	7,34	1,84	3,06	3,67	15,90
	пального	л	25131	3409	5571	7306	41417
		тис.грн	115,60	15,68	25,63	33,61	190,52

Джерело: власні дослідження.

В умовах ринкової економіки нормування допомагає дієво скорочувати затрати живої праці, а отже, економити кошти на оплату праці та затрати уречевленої праці, що, в кінцевому рахунку, знижує собівартість продукції та підвищує її конкурентоспроможність (табл. 3).

На нинішньому пореформенному етапі розвитку аграрної сфери необхідно забезпечити керівників і фахівців господарств збалансованими системами норм і нормативів (НіН), техніко-економічних стандартів використання ресурсного потенціалу, оцінки вартості продукції, які забезпечать, в кінцевому рахунку, економію живої та уречевленої праці [4, с. 89–90]. При розрахунку науково обґрунтованих НіН повинна аналізуватися вся маса об'єктів, зв'язків, умов і

чинників, що впливають на продуктивність у сільськогосподарському виробництві. Очевидно, що реалізація цих масштабних завдань має здійснюватися з використанням нових наукомістких інформаційних технологій оброблення великих масивів інформації, моделювання трудових і виробничих процесів [3, с. 8–9]. У перспективі робота буде спрямована на розроблення системи стандартів продуктивності в аграрному секторі економіки України.

Існуюча методологія нормування, являючи собою різнобічну системну оцінку варіантів значень норм і нормативів, оптимізовану процедуру адаптації внутрішніх чинників до динамічних умов зовнішнього середовища, є основою формування систем НІН в економіці ринкового типу з врахуванням того, що жива праця має місце в минулій, теперішній та майбутній уречевленій праці. Нормування будь-яких витрат в реаліях ринкової економіки – це спеціальна функція управління відносно встановлення нормативних витрат (праці, часу, сировини тощо), які забезпечують обсяг продукції, відповідний попиту ринку і орієнтовані на використання інноваційних технологій, прогресивних методів організації праці. В ринкових умовах об'єктом і предметом нормування, поряд з прийомами праці, виробничими операціями стає сам товар, тобто на рівні підприємства необхідним сприймається час, затрачений на виробництво одиниці продукції.

Держава декларує рівноправність різних організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі економіки. Очевидно, що за певних умов господарювання на землі можливі різноманітні їх поєднання. Вважаємо за необхідне створення в аграрному секторі належних інституціональних умов для розвитку різних як за масштабами, так за організаційно-правовими формами здійснення господарської діяльності на селі. У країнах Західної Європи та Америки достаток сільськогосподарської продукції створюється фермерами. Однак, в цих країнах стійкою є тенденція укрупнення сільськогосподарських підприємств.

Висновки та перспективи подальших досліджень

1. Поява різних організаційно-правових форм сільськогосподарського виробництва у сучасних ринкових умовах господарювання та багатоукладність аграрного сектора економіки справляють значний вплив на розвиток системи нормування праці. Нормування живої і уречевленої праці пов'язано із значним обсягом економічної, технічної, соціальної інформації, яку необхідно зібрати, узагальнити, систематизувати та використовувати для відповідних розрахунків. Охопити у цілому всю масу такої інформації практично неможливо без застосування інформаційних інновацій.

2. Багатоукладність аграрного сектора вимагає адаптації діючої системи нормування до різних укладів та форм організації сільськогосподарського виробництва. Формування системи норм і нормативів потребує постійного уточнення перспектив і вдосконалення напрямів її формування з метою подальшого пристосування сільськогосподарського виробництва до ринкових

умов. Необхідність удосконалення методичних підходів у формуванні системи норм і нормативів є актуальною як для живої, так і для уречевленої праці.

3. В умовах ринкової трансформації аграрного сектора посилюється роль нормування уречевленої праці як засобу підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників, виникає необхідність розширення системи норм та нормативів сучасного сільськогосподарського виробництва (введення екологічних, соціальних нормативів тощо) для нормалізації його впливу на соціальний розвиток сільських територій, майнові права селян, збереження та підвищення родючості землі, екологічну безпеку тощо.

Перспективою подальших досліджень є встановлення складу та механізму дії нормативних систем для різних форм організації сільськогосподарського виробництва за умов багатокладності аграрного сектора економіки.

Література

1. Андрійчук В.Г. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / В.Г. Андрійчук, М. В. Зубець, В.В. Юрчишин. – К. : Аграрна наука, 2005. – 140 с.
2. Вітвіцький В.В. Комплексна оцінка економічних норм і нормативів. / В.В. Вітвіцький – К.: Центр “Агропромпраця”, 1999. – 234 с.
3. Вітвіцький В.В. Основи формування нормативних систем в агропромисловому виробництві України / В.В. Вітвіцький. – К. : НДІ “Укראгропромпродуктивність”, 2006. – 334 с.
4. Вітвіцький В.В. Управління галузевими системами економічних норм і нормативів АПК / В.В. Вітвіцький – К. : “Агропромпраця”, 2001. – 568 с.
5. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. – К. : Міністерство аграрної політики України, 2008. – 68 с. – (Нормативні директивні правові документи).
6. Розвиток багатокладності на селі: особливості, проблеми / [В.В. Юрчишин, Л.М. Шевченко, В.Х. Брус та ін.]; за ред. В.В. Юрчишина. – К. : ННЦ ІАЕ, 2004. – 446 с.
7. Основи аграрного підприємництва / [Малік М.Й., Зіновчук В.В., Лупенко Ю.О. та ін.]; за ред. М.Й. Маліка. – К. : ІАЕ, 2001. – 582 с.
8. Украина: Агрохолдинги и перспективы рынка земли / [Лапа В., Лисситса А., Поливодский А. та ін]. – К. : Украинская аграрная конфедерация, “Укראгроконсалт”, 2007. – 169 с.
9. Могильний О. М. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки / О.М. Могильний – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 430 с.
10. Нормативи витрат живої та уречевленої праці на виробництво зернових культур / [В.В. Вітвіцький, П.М. Музика, М.Ф. Кисляченко, І.В. Лобастов]; за ред. В.В. Вітвіцького – К.: НДІ “Укראгропромпродуктивність”, 2010. – 352 с. – (Бібліотека спеціаліста АПК. Економічні нормативи).